

Erfgoedzaden: behoud door gebruik

Francine van Rossum, Rics Maris en Chris Kik
15 oktober 2015

Inleiding

Nederland heeft voor het behoud van haar cultureel en biocultureel erfgoed structuren ontwikkeld, die dit behoud voor de lange termijn ondersteunen. Deze initiatieven kunnen privaat en/of publiek gefinancierd zijn. Voor wat betreft het behoud van ons biocultureel erfgoed is veel aandacht voor het behoud van landschappen en natuurgebieden. Echter het behoud van onze oude rassen van landbouwgewassen en –huisdieren is minder ontwikkeld. Voor het levend dierlijk erfgoed bestaat de Stichting Zeldzame Huisdierrassen, die ook voor een deel ondersteund wordt door de overheid, maar op het gebied van oude rassen van land- en tuinbouwgewassen staat het behoud nog in de kinderschoenen. De kans is dan ook aanwezig dat als geen maatregelen worden getroffen een deel van deze laatstgenoemde diversiteit op termijn verloren zal gaan. De gevolgen hiervan kunnen onder andere zijn het onbenut laten van de niche aangaande de vraag naar zaad van oude rassen door diverse partijen en het niet meer kunnen benutten van deze rassen voor de veredeling van nieuwe rassen. Om onze oude land- en tuinbouwgewassen toch te kunnen behouden is een project ontwikkeld dat het behoud duurzaam moet ondersteunen, door gebruik te maken van 'behoud door gebruik' en 'branding'.

Door de uitvoering van het Erfgoedzaden project willen we meer mensen betrekken bij het door gebruik in stand houden van ons levend erfgoed van historische land- en tuinbouwgewassen. Dit vraagt van de deelnemers aan dit project naast de benodigde middelen ook ketenkennis; kortom kennis op het gebied van teelt t/m het vermarkten van erfgoedzaden. Het Erfgoedzaden project is een samenwerking tussen Stichting de Oerakker (www.deoerakker.nl) en Stichting Zaadgoed (www.zaadgoed.nl).

1. *In situ* - *ex situ*

De instandhouding van ons zadenerfgoed gebeurt nu voornamelijk door het opslaan van zakjes zaad onder geconditioneerde omstandigheden bij de nationale genenbank, het Centrum voor Genetische Bronnen Nederland (CGN), dat onderdeel uitmaakt van Wageningen Universiteit en Onderzoek (WUR) te Wageningen. Er worden hier zaden van duizenden verschillende rassen, selecties en wilde verwanten *ex situ* bewaard. Niet alleen uit historisch bewustzijn, maar ook als een bron van genetisch materiaal voor veredeling en onderzoek. *Ex situ* bewaren kan niet onbeperkt, het zaad wordt minder vitaal. Daarom worden regelmatig zaden uitgezaaid voor vermeerdering om zodoende de zaadkwaliteit van de collectie te borgen.

Complementair aan het instandhouden van genetische variatie middels *ex situ* methoden is het behoud van genetische variatie via *in situ* (of on farm / in garden) methoden. Via laatstgenoemde strategie wordt het behoud van genetische variatie geborgd via het geregeld telen en vermeerderen van rassen onder natuurlijke omstandigheden, zoals op akkers. Met name de Stichting de

Oerakker, met een groot aantal aangesloten initiatieven, richt zich op deze manier van behoud. In de afgelopen tien jaren heeft de Stichting zich beijverd om een gemeenschap te creëren van mensen en organisaties met belangstelling voor oude rassen. De Stichting heeft dit trachten te bewerkstelligen via het ontwikkelen en actief gebruiken van een website (www.deoerakker.nl), door voorjaar- en najaar vergaderingen te organiseren en door het ontwikkelen van een lijst van oude in Nederland geteeld rassen (de nationale erfgoedrasen), die samengebracht zijn in de Oranje lijst (www.oranjelijst.nl). Ook de Stichting Zaadgoed (www.zaadgoed.nl) draagt haar steentje aan het behoud van oude rassen. De stichting is in eerste instantie opgericht om de biologische land- en tuinbouw sector te stimuleren, maar vindt daarnaast ook het behoud van onze oude rassen belangrijk. Het daadwerkelijk behoud van oude rassen in Nederland staat overigens nog in de kinderschoenen, omdat de financiële middelen om te komen tot een daadwerkelijk behoud van Erfgoedrasen tot nu toe beperkt zijn. Vandaar dat na deze eerste fase van het creëren van een 'community' nu de tijd is aangebroken om het behoud van de onze oude rassen verder te versterken door het behoud door gebruik principe te introduceren via het ontwikkelen van een zogenaamd Erfgoedzaden VermeerderingsSysteem (EVS).

In onderstaand projectplan worden de stappen beschreven die genomen moeten worden om ons zaden erfgoed verantwoord en duurzaam *in situ* te bewaren voor het nageslacht.

2. Het plan

Om de erfgoedrasen te behouden dient een erfgoedrasen vermeerderingsstelsel (EVS) te worden opgezet om zodoende zaad van de erfgoedrasen te kunnen vermarkten. In zo'n stelsel zijn de volgende activiteiten te onderscheiden: a. selectie van uitgangsmateriaal, b. vermeerdering rassen, c. drogen en schonen van zaad, d. kwaliteit bewaking zaad, e. verpakken en labelen, f. vermarkten erfgoedzaad, g. coordinatie.

a. Selectie van het uitgangsmateriaal

Het CGN heeft acht jaar lang gewerkt aan het ontwikkelen van een database (de Oranje Lijst; www.deoerakker.nl) waarin staat aangegeven welke rassen van onze land- en tuinbouwgewassen kunnen worden aangemerkt als behorende tot nationaal biocultureel erfgoed. Deze database, die recentelijk voltooid is, bestaat uit meer dan 6000 rasnamen van meer dan 40 gewassen. In 2015 heeft CGN samen met experts uit het veld, op basis van de Oranje Lijst een lijst van rassen samengesteld, die kunnen worden aangemerkt als nationale erfgoedrasen. Deze lijst bestaat uit ca. 400 oude rassen. Het zijn deze rassen waar het projectplan in eerste instantie op is gericht.

Om een erfgoedras te vermeerderen dient te worden vastgesteld of het zaad dat men tot zijn/haar beschikking heeft ook daadwerkelijk voldoet aan de originele beschrijving van het ras. Echter een volledige beschrijving is vaak moeilijk te achterhalen omdat deze pas in de jaren zestig van de vorige eeuw in zwang zijn geraakt. Daarvoor zijn de beschrijvingen vaak summier. Dit vormt een probleem omdat de Oranje lijst en de daaruit geëxtraheerde erfgoedlijst zijn samengesteld uit rassen die voor de Tweede Wereldoorlog in Nederland werden geteeld. De periode voor WOII is welbewust gekozen omdat voor WOII het effect van de moderne veredeling op de genetische opbouw van rassen nog niet zo groot was

en zodoende de genetische contouren van de oude rassen (of landrassen) beter zichtbaar zijn wat zich bijvoorbeeld uit in de variatie aanwezig binnen een ras. In elk geval zal het ras worden beschreven op basis van de verkorte technical questionnaire (=TQ) zoals gebruikt door de Naktuinbouw (<http://www.naktuinbouw.nl/onderwerp/dus-onderzoek>) of het uitgebreide technisch onderzoeksdocument zoals gebruikt door het CPVO (<http://www.cpvo.europa.eu/main/nl/home/technical-examinations/technical-protocols>).

Als er een (summiere) rasbeschrijving beschikbaar is dan zal dit worden vergeleken met de verkregen data en mocht blijken dat er op essentiële punten geen overeenkomst is dan dient opnieuw te worden overwogen of men dit ras wel kan opnemen of dat er verder dient te worden gezocht. Mocht er geen rasbeschrijving zijn, dan zal men gedurende het groeiseizoen op basis van ervaring dienen te beslissen of het uitgezaaide materiaal zich kan kwalificeren als erfgoedras.

b. Vermeerdering rassen

Voor de vermeerdering van rassen van gewassen kan voor wat betreft de teelt gebruik worden gemaakt van handleidingen zoals beschreven in bijvoorbeeld het Handboek Ecologisch tuinieren (www.velt.be). Voor wat betreft de aantallen planten waarop uiteindelijk zaad van dient te worden geoogst kan men gebruik maken van de vermeerderingsprotocollen zoals door het CGN gebruikt. Tijdens de vermeerdering is het wenselijk om nogmaals een beschrijving te maken van het ras zoals onder a. aangegeven.

c. Drogen en schonen van het zaad

Goed drogen van het zaad komt de zaadkwaliteit ten goede, dus verdient het aanbeveling om de droging uit te voeren in een goed geventileerde ruimte gedurende enkele weken. Schoning van het zaad is voor sommige gewassen niet zo'n groot probleem zoals bij droge bonen, maar bij veel gewassen (bijvoorbeeld sla) is dit meer een probleem als men adequaat geschoond zaadmonsters wil vermarkten. Het is dan raadzaam om een professionele zaadschoner advies te vragen danwel de schoning over te laten aan een professionele schoner.

d. Kwaliteitbewaking zaad

Door een zaadmonster van ca. 200 zaden uit te zaaien in tray gevuld met potgrond in een kas kan men een beeld verkrijgen van de kiemkracht van een monster. Partijen met een kiemkracht percentage lager dan 70% dienen terzijde te worden geschoven en opnieuw te worden vermeerderd.

e. Verpakken en labelen

Belangrijk is vanuit marketing oogpunt dat het geproduceerde zaad op de markt verschijnt met logo in verband met 'branding'. Het logo dient te worden ontworpen en een eenduidige verpakking dient te worden geselecteerd (dus geen papieren en plastic verpakkingsmateriaal door elkaar gebruiken voor verschillende rassen of zelf binnen een ras).

f. Vermarkten erfgoedzaden

Er dient te worden uitgezocht wat de meest effectieve manier is om het erfgoedzaad te vermarkten. In ieder geval zijn van belang is het ontwikkelen van een aansprekend logo ('branding') en het bepalen van goede afzetkanalen of

afzetkanaal, bijvoorbeeld door het ontwikkelen van een webwinkel voor het bestellen van erfgoedzaad.

g. Coördinatie

Naast bovengenoemde activiteiten is het van belang dat het geheel wordt gecoördineerd, zodat zaken niet door elkaar heen gaan lopen en men van elkaar niet meer weet wat men doet. Van essentieel belang is ook dat de mensen die betrokken zijn bij de verschillende stappen voldoende kennis bezitten om de activiteiten die plaatsvinden binnen een bepaalde stap naar behoren te kunnen uitvoeren. Mocht deze kennis niet voldoende aanwezig zijn dan dienen workshops te worden gehouden om deze lacunes op te vullen.

Bij de opzet van het EVS is het CGN bereid om samen met een nog te benoemen panel van experts het voortouw te nemen voor wat betreft de coördinatie van het geheel. Voor wat betreft de activiteiten van het CGN in het EVS kan worden verwacht dat zij zich actief zal opstellen bij de stappen zoals aangegeven onder 3.1. met dien verstande dat zij zich faciliterend zal opstellen en niet zelf vermeerderingen of ontwikkeling van een logo ter hand of anderszins op zich zal nemen. Deze activiteiten dienen zoveel mogelijk te worden uitgevoerd door de verschillende partners actief in het EVS.

3. Belangrijke rollen

a. De selekteur/vermeerderaar/instandhouder

Van lang niet alle rassen uit de erfgoedlijst is voldoende materiaal aanwezig om op grote schaal te verspreiden. Het CGN deelt het eerste zaad van de erfgoedlijst uit voor selectie en vermeerdering, en zal tevens een monster behouden. Het laatste is nodig om verlies van het erfgoedras te voorkomen en als referentie.

Voor de eerste selectie/vermeerdering in 2015/2016 worden vakkundige mensen gezocht. Deze mensen worden geselecteerd door het coördinatieteam, op basis van vakkennis en/of interesse. Bijscholing dient, indien nodig, plaats te vinden.

De selekteurs/vermeerderaars/instandhouders werken nauw samen met het coördinatieteam. Zij krijgen een omschreven opdracht mee voor het selekteren/vermeerderen van de gewassen die worden toegewezen. De volgende aspecten spelen daarbij een rol:

- a. de selekteur/vermeerderaar/instandhouder maakt samen met het coördinatieteam een plan van aanpak voor de selectie/vermeerdering van één of meerdere rassen. Zij moeten checken of het ras nog overeenkomt met de originele rasbeschrijving (indien aanwezig), kijken naar de ziektegevoeligheid en andere in het oog springende zaken.
- b. hij/zij moet indien nodig een nieuwe of aangepaste beschrijving van het ras maken en een tekening hiervan (foto's);
- c. hij/zij zal een selectie uitvoeren waarbij geselecteerd wordt op gezonde planten die zo goed mogelijk overeenkomen met de ras beschrijving;
- d. hij/zij zal indien nodig hiervoor een speciale ruimte hebben (denk aan luizenvrije teeltomgeving); en
- e. hij/zij oogst, droogt en schoont het zaad. Het laatste al dan niet in samenwerking met een gespecialiseerd bedrijf.

b. Het coördinatieteam

Het coördinatieteam houdt zich bezig met de coördinatie van het Erfgoeddrassen project en daarbij zijn de volgende activiteiten van belang:

- a. opdrachten voor selekteur/vermeerderaar/instandhouder formuleren;
- b. administreren van de begeleidingsresultaten van het zaaizaad tijdens groeiseizoen;
- c. administreren van geproduceerd zaaizaad;
- d. beheren rasomschrijvingen, fotomateriaal; en
- e. toezien op correcte verpakking van de Erfgoedzaden (met logo).